

Willem Christiaan van Manen (1842-1905) keldergraf 298, vak A1
Hoogleraar Godgeleerdheid; bekend van zijn onderzoek naar de brieven van Paulus

Personalialia

Geboren: 8 augustus 1842 te Noordeloos

Zoon van: Hugo van Manen en Henrietta Sophia de Haan Hugenholtz

Gehuwd met: Gesina Maria Anna Knuttel op 28 oktober 1869 te Maassluis

Overleden: 12 juli 1905 te Leiden

Begraven: 15 juli 1905

Samenvatting

Willem Christiaan van Manen wordt in 1842 te Noordeloos geboren. Als zoon van een predikant. Hij treedt in de voetsporen van zijn vader en gaat theologie studeren in Utrecht, een studie die hij in 1865 afrondt met een promotie over de authenticiteit van een brief van Paulus.

Vervolgens wordt hij gedurende bijna twintig jaar predikant, achtereenvolgens in Abbenbroek, Winkel en Zierikzee. Hij is een aanhanger van de moderne richting en publiceert over diverse theologische zaken.

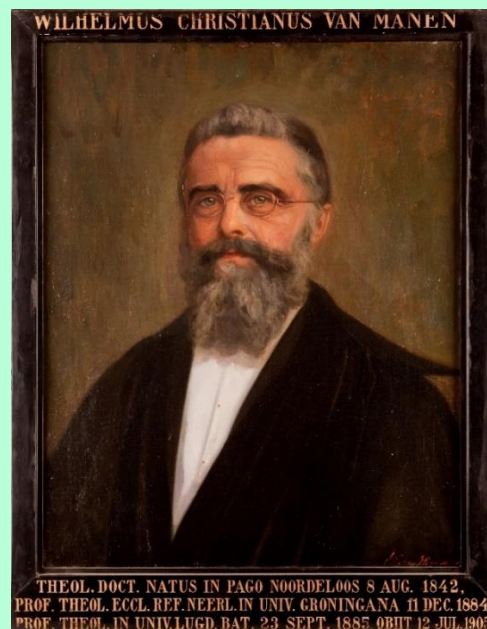
In 1869 treedt Van Manen in het huwelijk met Gesina Maria Anna Knuttel met wie hij zeven kinderen krijgt.

Na in 1884 kort korte tijd kerkelijk hoogleraar in Groningen te zijn geweest, wordt Van Manen in 1885 aan de Universiteit van Leiden benoemd tot hoogleraar in de oudchristelijke letterkunde en de exegese van het Nieuwe Testament.

In 1888 verandert zijn visie: hij stapt over naar de radicale school en gelooft niet meer in de authenticiteit van een aantal brieven van Paulus. Hierover schrijft hij zijn meesterwerk, een in drie delen tussen 1890 en 1896 visie op de brieven van Paulus.

Hij publiceert veel en heeft 350 geschriften op zijn naam staan. Daarnaast is Van Manen actief in diverse, vooral kerkelijke, organisaties. Zijn gezondheid gaat achteruit en in 1903 moet hij, na een beroerte, zijn ambt neerleggen.

Op 12 juli overlijdt hij. Drie dagen later wordt Van Manen onder grote belangstelling begraven. Het belang van Van Manens wetenschappelijk werk is vooral dat hij heeft laten zien welke argumenten gebruikt kunnen worden om over de authenticiteit van oude documenten, zoals de brieven van Paulus, te oordelen.

Portret Willem Christiaan van Manen

Volledige versie

Ouderlijk gezin

Willem Christiaan van Manen wordt op 8 augustus 1842 geboren te Noordeloos, een dorp in de Alblasserwaard. Zijn vader Hugo van Manen (1813-1871) is er dominee; zijn moeder is Henrietta Sophia de Haan Hugenholtz (1819-1889). Hij is vernoemd naar zijn grootvader Willem Christiaan van Manen (1771-1832), ook een predikant.

Het gezin Van Manen - De Haan Hugenholtz telt (minstens) negen kinderen en Willem Christiaan is het derde kind en de oudste zoon. De andere gezinsleden zijn:

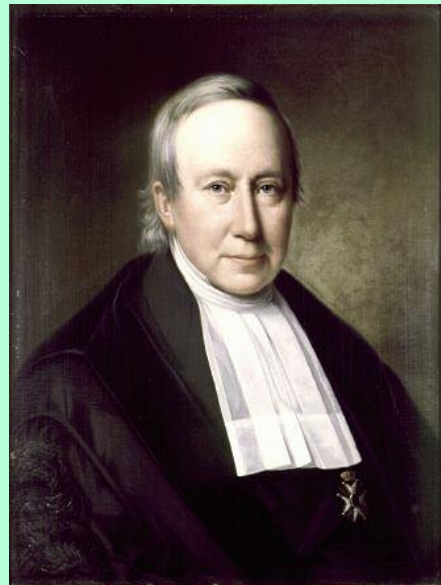
- Johanna Catharina (geboren 10 augustus 1839);
- Henriette Sophia Juliana (geboren 14 november 1841);
- Hendricus (geboren 1 november 1844);
- Hugo (geboren 7 mei 1846);
- Anna Catharina Arnolda (geboren 11 januari 1848);
- Helena Johanna Albertina (geboren 4 maart 1850);
- Wendelina Elizabeth (geboren 11 maart 1854)
- Adriana Johanna (geboren 2 mei 1856).

Opleiding

Van Manen gaat op school in Benschop en IJsselstein. Daarna kiest hij voor de studie theologie in Utrecht. Zijn leermeesters zijn in eerste instantie de vermaarde Cornelis Willem Opzoomer (1821-1892), Johannes Jacobus van Oosterzee (1817-1882) en Jacobus Isaac Doedes (1817-1897).

Tijdens zijn studie beantwoordt hij in 1863 een prijsvraag van de theologische faculteit van Leiden, wat hem eremetaal oplevert.

In 1865 sluit Van Manen zijn studie af met het onder leiding van zijn promotor Bernard ter Haar geschreven proefschrift *Onderzoek naar de echtheid van Paulus' eersten brief aan de Thessalonicensen*. Deze brief wordt door Van Manen op dat moment als authentiek bestempeld. Later komt hij tot het inzicht dat deze brief niet van Paulus afkomstig is.

Promotor Bernard ter Haar

Predikant

Tussen 1865 en 1884 is Van Manen predikant in een drietal gemeenten: Abbenbroek (1865-1870). Winkel (1870-1875) en Zierikzee (1875-1884). In deze periode behoort Van Manen tot de richting van de modernen.¹

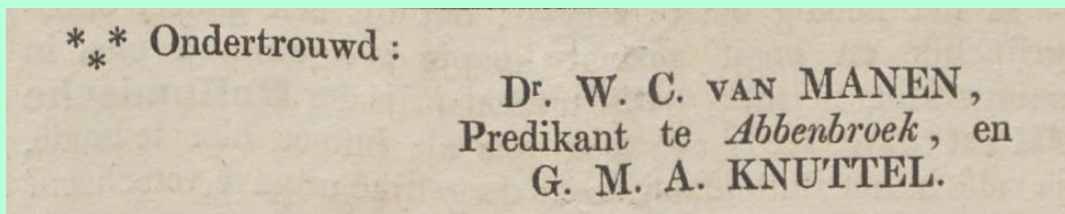
¹ Het modernisme of de zogenaamde moderne richting kwam in Nederland omstreeks 1850 op en werd een invloedrijke stroming in de christenheid. Het modernisme loochende de mogelijkheid van wonderen, propageerde de historisch-kritische bestudering van de Bijbel en meende dat er een verzoening tussen wetenschap en geloof mogelijk was.

Op Pasen 1866 verklaart Van Manen niet te geloven dat Christus lichamelijk uit de dood is opgestaan. Hij heeft met zijn collega's ds. Van Loenen Martinet (Heenvliet) en ds. Duker (Geervliet) afgesproken op dezelfde dag deze boodschap te brengen en een dag later in elkaars gemeente te preken zodat de kerkgangers deze mening voor een tweede keer horen, maar nu van een andere predikant.

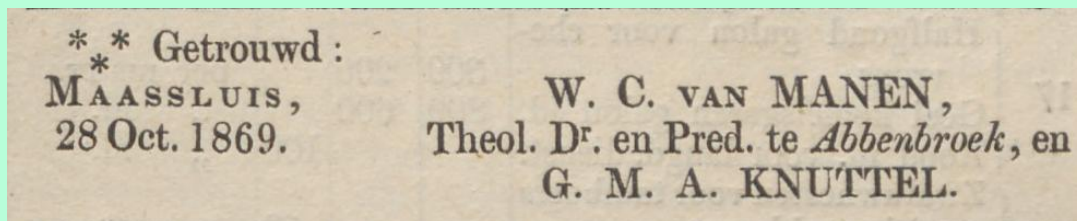
In 1869, tijdens zijn ambtsperiode in Abbenbroek, schrijft Van Manen de brochure *Het godsdienstig karakter der nieuwe rigting*, waarin hij deze richting verdedigt tegen de bedenkingen van de theoloog dr. J. Cramer. Van Manen is er fel op tegen dat orthodoxen kunnen verhinderen dat predikanten, die de moderne richting aanhangen, aangenomen worden.

Huwelijk en gezin

Na op 14 oktober 1869 in ondertrouw te zijn gegaan, wordt op twee weken later te Maassluis het huwelijk gesloten tussen Willem Christiaan van Manen en Gesina Maria Anna Knuttel (1848-1911), een predikantsdochter uit Maassluis.

Opregte Haarlemsche Courant (16 oktober 1869)

Opregte Haarlemsche Courant (30 oktober 1869)

Het echtpaar krijgt zeven kinderen:

- Henrietta Sophia (geboren 15 oktober 1870; overleden 13 december 1884);
- Elisabeth Cornelia (geboren 28 november 1871; overleden 3 maart 1873);
- Elisabeth Cornelia (geboren 30 april 1873; overleden 18 februari 1915);
- Hugo (geboren 26 september 1874; overleden 15 juni 1943);
- Johanna Catharina (geboren 11 augustus 1876; overleden 12 april 1950);
- Daniel (geboren 11 april 1878; overleden 22 oktober 1940);
- Henricus (geboren 12 mei 1879; overleden 15 januari 1922).

Het gezin woont eerst op Rapenburg 123 en verhuist later naar Hogewoerd 141.

Hoogleraar

In 1884 wordt Van Manen door de Synode van de Nederlands Hervormde Kerk benoemd tot kerkelijk hoogleraar aan de Universiteit van Groningen. Hij blijft maar kort in Groningen, want vanaf 25 april 1885 is hij hoogleraar Godgeleerdheid aan de Universiteit van Leiden met als leeropdracht de Oudchristelijke Letterkunde en de Uitlegging van het Nieuwe Testament.

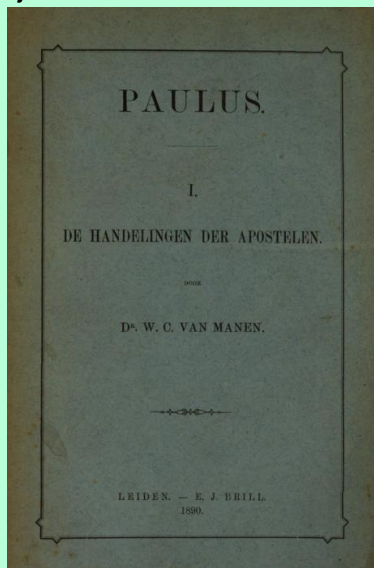
Ook als hoogleraar blijft Willem Christiaan van Manen zich inzetten om aandacht te vragen voor de moderne richting. Dit blijkt ook uit zijn inaugurale rede *Het persoonlijk karakter der leerstellige godgeleerdheid*, die hij op 11 december 1884 in Groningen uitspreekt, en ook uit de brochures aan de hervormde gemeente van Vlaardingen (1890) en aan de vrijzinnige leden van de hervormde gemeente in Leiden (1897).

Van Manen bekwaamt zich verder op het vakgebied van de oudchristelijke letterkunde. Dit is ook het onderwerp van zijn inaugurale rede, gehouden op 28 september 1885 in Leiden en getiteld *De leerstoel der oudchristelijke letterkunde*.

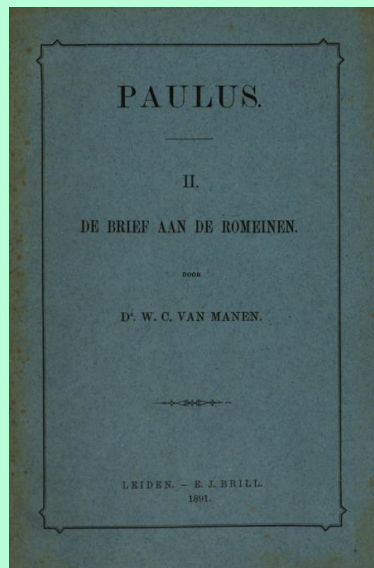
Na aanvankelijk aanhanger van de moderne theologie te zijn geweest, behoort Van Manen sinds 1888 tot de zogenaamde Hollandse radicale school.²

Opus Magnum en andere werken

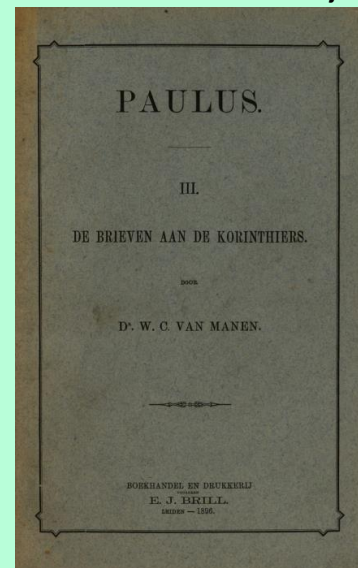
Hoewel er onbeantwoorde vragen zijn, stond lange tijd voor Van Manen de echtheid van Paulus' brieven vast. Uiteindelijk concludeert hij dat "*De Paulinische brieven pseudepigrafische geschriften*"³ zijn en schrijft hij hierover zijn Opus Magnum. Het betreft drie delen over de Brieven van Paulus die tussen 1890 en 1896 verschijnen. Deel I beschrijft de Handelingen der Apostelen, een schets van het christendom in de eerste eeuwen. In de del II en III, de Brief van Paulus aan de Romeinen en de Brieven van Paulus aan de Korinthiërs, bestrijdt Van Manen uitvoerig de authenticiteit van deze brieven. Volgens hem stammen ze uit de eerste helft van de tweede eeuw. Wel meent hij dat de auteur in deze brieven stukken verwerkt heeft die van oudere datum zijn.

Deel I (1890)

Deel II (1891)

Deel III (1896)

De visie van Van Manen, hoewel met veel stelligheid verkondigd, heeft op de duur niet kunnen overtuigen: er ontbreekt een wetenschappelijke grondslag. Zijn bekendheid

² Dit is een stroming binnen de theologie die geen van de brieven van Paulus als echt erkent en die aanneemt dat alle geschriften van het Nieuwe Testament in de tweede eeuw ontstaan zijn. De *Bergrede* van Allard Pierson, die in 1878 verscheen, wordt beschouwd als het beginpunt van de Hollandse radicale school.

³ Een pseudepigrapha is een geschrift, veelal uit de oudheid, dat ten onrechte aan een ander persoon is toegeschreven dan de eigenlijke auteur.

dankt hij aan de vurigheid waarmee hij aanvankelijk de authenticiteit van de brieven van Paulus verdedigt en later zeker niet minder fel deze authenticiteit bestrijdt. Na 1900 is er eigenlijk niemand meer die de echtheid van de brieven van Paulus betwist. Van Manen is de laatste vertegenwoordiger van de radicale school.

Van Manen heeft zo'n 350 publicaties op zijn naam staan, waaronder een groot aantal boekbesprekingen. Hij heeft over tal van onderwerpen geschreven, waaruit een brede belangstelling en grote belezenheid blijkt. Zo wijdt hij onder andere artikelen aan het spiritisme, aan het vrouwenkiesrecht en aan de schoolstrijd. Andere publicaties, naast de reeds genoemde werken, zijn:

- *Conjecturaal-kritiek: toegepast op den tekst van de schriften des Nieuwen Testament* (1880);
- *Het Evangelie van Petrus* (1893);
- *Het Nieuwe Testament sedert 1859* (1885);
- *Handleiding voor de Oudchristelijke letterkunde* (1900).

Tussen 1899 en 1903 levert hij een aantal bijdragen aan de *Encyclopedia biblica*, waardoor hij ook buiten Nederland bekendheid verwerft. Van Manens wetenschappelijke nalatenschap bevindt zich in de universiteitsbibliotheek van Leiden.

Overige activiteiten

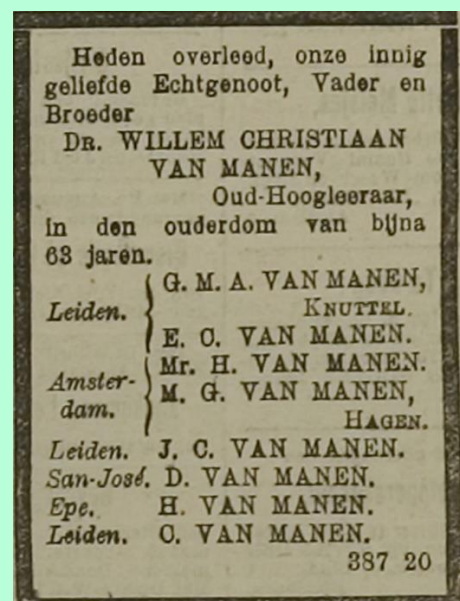
Samen met ds. J.W. Lief tinck is Van Manen vanaf 1875 redacteur van het weekblad *Onze Godsdienstprediking*. Hij is medeoprichter van de *Kring van Vrijzinnig-Hervormden*. Van Manen is ook lid, zelfs voorzitter, van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Deze maatschappij was niet v an maar voor de literatuur. In 1894 verklaart voorzitter Van Manen in zijn openingstoespraak dat het genootschap een wetenschappelijk lichaam is, 'geen kunstkring'. 'Het is reeds erg genoeg, dat zij zich naar de letterkunde noemt'. Daarnaast is Van Manen ook vicevoorzitter van de afdeling Leiden van de Nederlandse Protestanten bond en bestuurslid van het Nederlandsch Zendeling Genootschap.

Overlijden

Van Manen krijgt tegen het einde van de 19de eeuw steeds meer last van zijn gezondheid. Stond hij in vroeger jaren bekend om zijn krachtig, welspreken woord, daar was weinig meer van over. Hij spreekt nu zacht en teder.

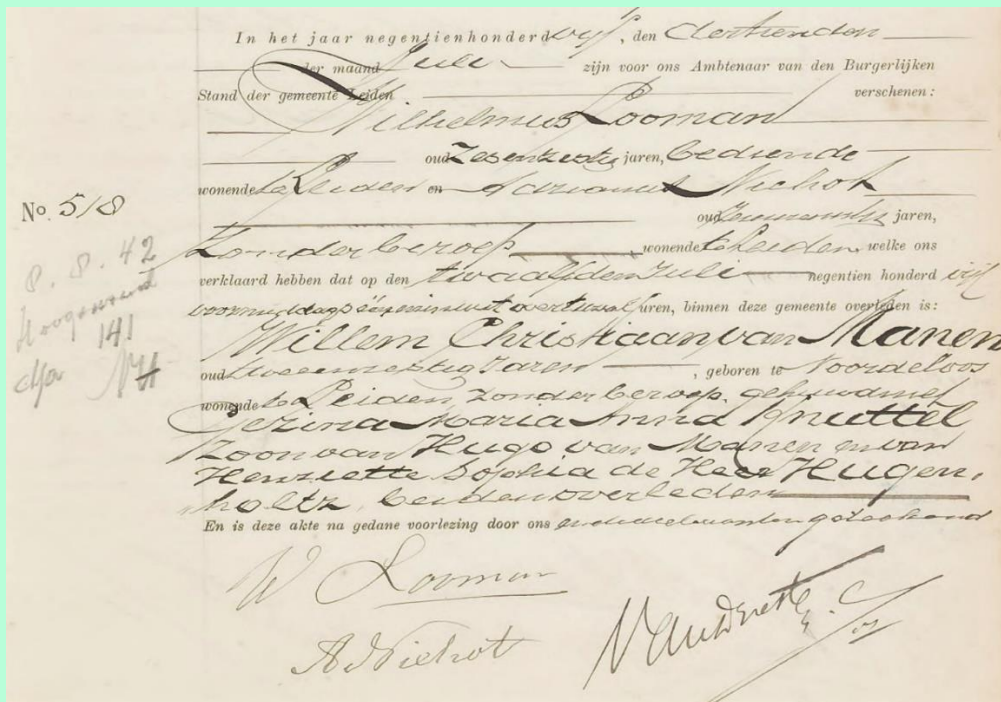
In 1902 neemt hij rust voor een lange vakantie in de hoop goed te herstellen, maar dat mag niet baten. In 1903 wordt Van Manen getroffen door een beroerte en genoodzaakt zijn ambt van hoogleraar neer te leggen. Op 12 juli 1905 komt hij in Leiden te overlijden.

Van Manen was zeer begaafd en intelligent. Hij was iemand die de publiciteit niet schuwde en voor zijn standpunt uitkwam, ook al wist hij dat dit hem

Overlijdensadvertentie

niet in dank zou worden afgenomen. Hij was een schoolvoorbeeld van een theoloog uit de 19de eeuw, die gegrepen was door de moderne opvattingen en daarin steeds radicaler werd.

Overlijdensakte

Drie dagen na zijn overlijden wordt Van Manen op de begraafplaats Groenesteeg ter aarde besteld. In het Leidsch Dagblad van 15 juli staat het volgende te lezen:

Op de begraafplaats aan de Groenesteeg had hedenvoormiddag een droeve plechtigheid plaats. De oud-hoogleraar prof. dr. W.C. Van Manen werd ter aarde besteld. Een groot aantal belangstellenden, hoogleeraren, studenten, predikanten en vrienden, waarbij vele vrouwen, woonden de plechtigheid bij. De algemene Synode der Ned. Herv. Kerk was vertegenwoordigd door haar voorzitter, ds. Chavannes. Eenige kransen, o.a. van den Senaat, de Theologische Faculteit en van oud-leerlingen dekten de kist. Aan de groeve werd op verzoek der familie alleen het woord gevoerd door zijn ouden vriend en collega prof. H. Oort, die, ter wille deze begrafenis, evenals vele andere hoogleeraren, van zijn vacantiereis was overgekomen.

Het is, aldus begon de spreker zijn van warmgevoelde waardeering getuigend woord, een pijnlijk weemoedige gedachte dezen kloeken man van zooveel kracht en zelfstandigheid te weten door het lot getroffen drie jaren te zijn hulpbehoevend en afhankelijk, voelend zijn helderen geest steeds offer worden en zichzelf wegwijnen.

Dit is nu voorbij; met teere zorg en liefde hebben zijn nabestaanden zijn verpleging gedragen en de zegen, aan liefdedaden verbonden, zal hun daarvoor niet ontgaan.

Wij zien daar nu over heen. Wij denken aan hem zooals hij was in zijn kracht. Wij zien de lange gestalte weer voor ons, met dien oogopslag, die niet altijd openbaarde de warmte zijner ziel. Dien oogopslag paste bij zijn karakter, hij was een man met een stalen wil. Hem stonden geen glatte vormen ten dienst, waardoor soms botsingen

hadden kunnen worden voorkomen, die hij zelf menigmaal heeft betreurd. Maar hij kon niet anders. Het was de schors waaronder de gezonde kern zat.

Als man van karakter was zijn wil gericht op het goede, het ware, het goddelijke. Onbevreesd streed hij voor hetgeen hij waarheid achtte en hij vreesde niet alleen te staan. Hij was een man, van top tot teen strijdvaardig en toch vriend van vrede en van orde en nooit zou hij over een kleinigheid vallen. Groot enforsch man, was hij vol van teedere liefde en medelijden, steeds zijn eigen weg gaande, toch altijd hulpvaardig. Dit hebben zijn vrienden en leerlingen dikwijls mogen ondervinden.

Als knaap voelde hij zich reeds tot de studie der theologie aangetrokken. Het predikambt heeft hij op drie plaatsten met eere gedragen. Ook als kerkelijk hoogleeraar te Groningen heeft hij de Ned.-Herv. Kerk gediend en ook daarna nog als lid van de Provinciale Commissie van Toezicht heeft hij getoond, dat de bloei der kerk hem ter harte ging. Hij had deze Kerk lief, maar alleen zoover zij het ware en het goddelijke lief had. Alleen, waar zij onkunde en bijgeloof in de hand werkte, voerde hij strijd tegen haar. Velen vrijzinnigen Gemeenten is hij tot een vraagbaak geweest; menigeen heeft hij goed gedaan, ook door zijn woord. Wat hij gedaan heeft voor de vrijzinnigen in de verdrukking, ook te Leiden, zal spreker niet behoeven op de sommen.

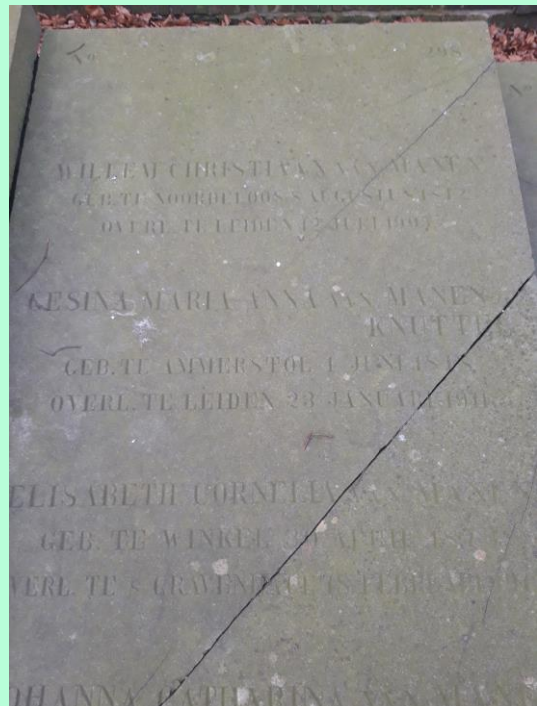
In de laatste twintig jaren had de wetenschap een groot deel van zijn hart. Aan de beoefening der theologie wijdde hij zich met hart en ziel, voornamelijk aan het Nieuwe Testament en de Oud-Christelijke Letterkunde.

In menig opzicht heeft hij daar nieuwe banen betreden. Door geen gezag voor groote namen verblind, ging hij zijn eigen weg, zonder aan eigen roem te denken. Menigmaal ergerde het hem dat buitenland-sche en binnenlandsche geleerden aan zijn onderzoekingen niet de aandacht wijdde, die ze verdienden. Toch vertrouwde hij, dat de waarheid zou doordringen. En zij drong door. Toen hij hier en daar bijval begon te ondervinden, toen was hij te zwak om er van te genieten. Wat kon het hem, wat kan het ons schelen. De vuren van den tijd gaan over zijn en ons werk heen, verbrandend wat slecht is; het ware, het goddelijke alleen zal blijven.

Gezegd zij hij: want van hem kan gezegd worden, dat hij gewoekerd heeft met zijn gaven, eerlijk en onbevreesd, werkend

zoolang hij kon. Hij heeft in zijn werken en in de harten zijner leerlingen de kiemen gelegd, welke vruchten zullen dragen. Als arbeider Gods zullen wij hem niet vergeten en brengen wij hem eerbiedig onze laatsten groet.

Toen de spreker had geëindigd, werd namens het Collegium van het Leidsch Studenten Corps een krans op de kist gelegd en strooiden de vrienden bloemen in het

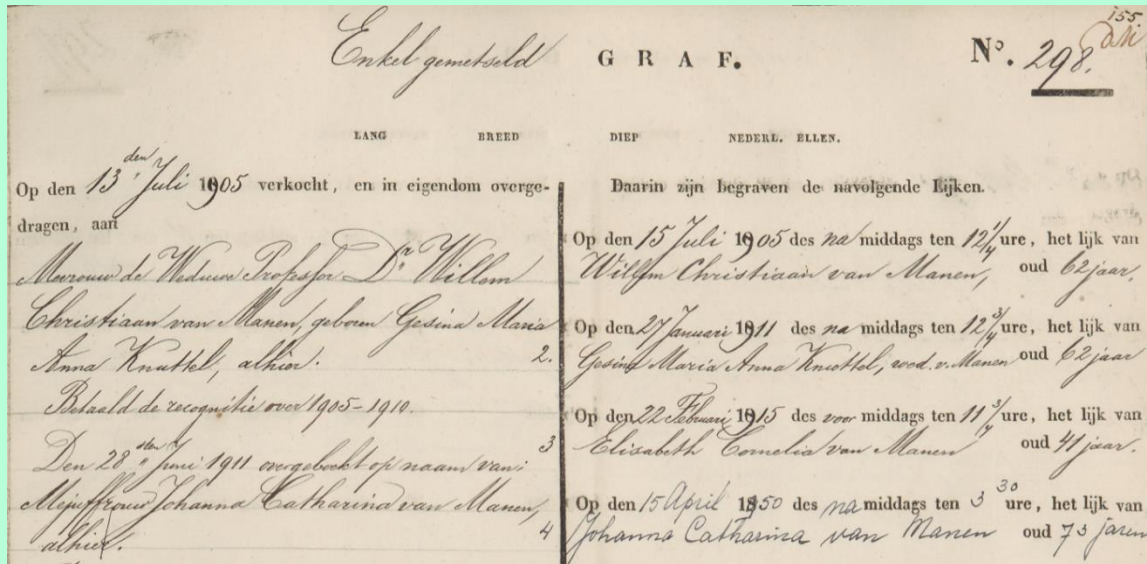

Keldergraf 298

graf. De oudste zoon, mr. H. van Manen, te Amsterdam, dankte namens de familie voor de laatste eer, zijn goede vader bewezen.

In keldergraf 298 zijn hierna nog drie andere familieleden begraven:

- Gesina Maria Anna Knuttel, zijn echtgenote (27 januari 1911, 62 jaar);
- Elisabeth Cornelia van Manen, derde kind (22 februari 1915, 41 jaar);
- Johanna Catharina van Manen, vijfde kind (15 april 1950, 73 jaar).

Grafboek keldergraf 298

Bronnen

F.S. Knipscheer: *Willem Christiaan van Manen*, Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek, deel 6, p.987.

W. Otterspeer: *Groepsportret met Dame. De strategie van de aanpassing. De Leidse Universiteit 1876-1975.*

E. Verhoef: *Willem Christiaan van Manen*, Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 4, 1998, pp. 322-324.

E. Verhoef: *Willem Christiaan van Manen: een Hollandse Radicale theoloog*, 1994.

Archieven:

Erfgoed Leiden en Omstreken

Kranten:

Leidsche Dagbladen: 12 en 15 juli 1905

Websites:

https://nl.wikipedia.org/wiki/Willem_Christiaan_van_Manen

www.digibron.nl/search/detail/da0a2663930ba7733b2e16bd392bd3e8/weinigen-volgden-van-manens-visie

www.ensie.nl/christelijke-encyclopedie/willem-christiaan-van-manen

www.erfgoedleiden.nl

www.wiewaswie.nl

Auteur

Lodewijk Kallenberg (januari 2022)